

Benedict Anderson'ın Ulus İnşası Anlayışı: İktidar İlişkileri Perspektifinden Bir Eleştiri

Benedict Anderson's Concept of Nation-Building: A Critique from the Perspective of Power Relations

Muhammet Ali YUNUS

Doktorant, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi,
SBE; Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi A.B.D.,
muhammetaliyunus@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-6431-789X>

Makale Başvuru Tarihi: 23.12.2024

Makale Kabul Tarihi: 28.03.2025

Makale Türü: Araştırma Makalesi

ÖZET

Bu çalışma, Benedict Anderson'un "Hayali Cemaatler" (Imagined Communities) adlı eserinde ortaya koyduğu ulus ve ulusçuluk anlayışını, geniş bir kavramsal çerçeve ve eleştirel perspektif ışığında derinlemesine incelemektedir. Anderson'un milliyetçilik teorisi, modernist yaklaşımların Marksist bir katkıyla zenginleştirilmiş bir türü olarak değerlendirilmektedir. Makalede, Anderson'un kuramına yönelik başlıca eleştiriler, Anthony Smith, Ernest Gellner, Partha Chatterjee, E. J. Hobsbawm, Kellas, Balakrishnan gibi düşünürlerin görüşleriyle birlikte tartışılmakta; Michel Foucault'nun iktidar, bilgi ve söylem çözümlemeleriyle bağlantı kurularak Anderson'un kuramının eksik kaldığı boyutlar irdelenmektedir. Ayrıca, Anderson'un ulus kavramının Latin Amerika'daki özgün oluşumları üzerinden değerlendirilmesi ve bu sürecin eleştirel analizine yer verilmektedir. Sonuç kısmında ise ulus inşasının yalnızca kültürel veya dilsel bir süreç olmadığı, aksine iktidar ilişkileri, ekonomik dinamikler, sömürgecilik deneyimleri, kapitalist üretim tarzının yayılması, dinsel ve etnik faktörlerin karmaşık bir bileşimi olduğu vurgulanmaktadır. Böylece, ulusun "hayal edilmiş" yapısının yanı sıra, bu hayalin neden ve nasıl "gerçek" bir toplumsal form halini aldığı özellikle iktidar, söylem ve toplumsal pratikler üçgeninde incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler:

Milliyetçilik Kuramları,
Ulus-İnşası,
İktidar İlişkileri,

ABSTRACT

This study examines Benedict Anderson's concept of nation and nationalism as articulated in his work Imagined Communities, within a broad conceptual framework and from a critical perspective. Anderson's theory of nationalism is evaluated as a modernist approach enriched by a Marxist contribution. The article discusses the main critiques of Anderson's theory through the perspectives of thinkers such as Anthony Smith, Ernest Gellner, Partha Chatterjee, E. J. Hobsbawm, Kellas and Balakrishnan; and examines the dimensions where Anderson's theory falls short by drawing connections with Michel Foucault's analyses of power, knowledge, and discourse. Furthermore, the concept of the nation as proposed by Anderson is evaluated in light of the unique formations in Latin America, and this process is subjected to critical analysis. In the conclusion, it is emphasized that nation-building is not merely a cultural or linguistic process but rather a complex amalgamation of power relations, economic dynamics, colonial experiences, the spread of capitalist modes of production, and religious and ethnic factors. Thus, alongside the "imagined" nature of the nation, the study investigates how and why this imagination transforms into a "real" social form, particularly within the triangle of power, discourse, and social practices.

Keywords:

Nationalism Theories,
Nation-Building,
Power Relations,

Önerilen Alıntı (Suggested Citation): YUNUS, Muhammet Ali (2025), "Benedict Anderson'ın Ulus İnşası Anlayışı: İktidar İlişkileri Perspektifinden Bir Eleştiri", *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, S.8(1), ss.214-223, Doi: <https://doi.org/10.33712/mana.1606290>

1. GİRİŞ

Benedict Anderson'un "*Hayali Cemaatler*" (Imagined Communities) adlı yapıtı, milliyetçilik çalışmalarının dönüm noktalarından biri olarak kabul edilir. 1980'lerin başında yayımlanmasıyla birlikte eser, ulus kavramına ilişkin yerleşik kabulleri sorgulamış; ulusların kadim, doğal ve ebedi yapılar olduğu fikrini temelden sarsmıştır (Anderson, 1995). Anderson'un ortaya koyduğu temel argüman, ulusların tarihsel, toplumsal ve ekonomik koşullar altında inşa edilen "*hayali cemaatler*" olduğu yönündedir. Yani "*ulus*" dediğimiz yapılar, milyonlarca insanın zihninde var olan birer imgeden, bir ortak hayalden ibaret olarak tanımlanmıştır (Smith, 2003). Bu bağlamda uluslar büyük oranda matbaa kapitalizminin sunduğu yeni iletişim imkânları, ulusal dillerin standartlaşması, belirli zaman algılarının yerleşmesi ve paylaşılmış bir kolektif hafızanın inşasıyla ortaya çıkan "*yeni*" toplumsal formasyondur (Gellner, 1992).

Anderson (1995), bu tezi ortaya koyarken modernist milliyetçilik kuramının sınırlarını genişletmekte, onun katı işlevselci bakışını yumuşatmakta ve Marksist bir duyarlılıkla kültürel üretimin rolünü vurgulamaktadır. Ancak her büyük tez gibi Anderson'un yaklaşımı hem eşzamanlı hem de artzamanlı çok sayıda eleştiriye uğramıştır. Kimi eleştirmenler, Anderson'un kuramının yapısal iktidar ilişkilerini yeterince dikkate almadığını, siyasi ve ekonomik süreçleri gerektiği ölçüde açıklamadığını veya milliyetçiliğin duygusal ve sembolik boyutlarını ikincil kıldığını savunmaktadır (Balakrishnan, 1996). Kimileri onun Latin Amerika'ya ilişkin çıkarımlarının evrensel bir genellemeye izin vermediğini, kimileri ise milliyetçiliğin bir "*hayal*" olmaktan öte çok somut, bedensel ve maddi pratiklerle güçlendirilen bir toplumsal gerçeklik olduğunu ileri sürmektedir (Chatterjee, 1993).

Bu çalışma, Anderson'un "*hayali cemaatler*" kavramını tarihsel bağlamı, teorik kökleri, Marksist duyarlılığı ve postmodernist eleştirilere açtığı kapılar üzerinden ayrıntılı olarak incelemektedir. Bu kapsamda Anthony Smith'in etno-sembolist yaklaşımından Foucault'nun iktidar-söylem analitiklerine, Gellner'in modernist açıklamalarından Chatterjee'nin sömürge sonrası eleştirilerine, Kellas'ın din ve milliyetçilik ilişkisine dair geniş bir yelpazede Anderson'a yöneltilen eleştirileri ele alacaktır. Böylece ulus inşa sürecinin basit bir "*hayal*" olmaktan öte, iktidarın, söylemin, ekonomik çıkarların, dinsel aidiyetlerin ve tarihin çetrefilli bir kesişim alanı olduğu gösterilmeye çalışılmıştır (Foucault, 1980).

2. HAYALİ CEMAATLER VE ULUS KAVRAMI

Anderson, "*Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*" isimli eserinde milletlerin sosyal olarak inşa edilmiş topluluklar olarak özgün bir kavramsallaştırma sunmuş ve milletlerin oluşumunda ortak hayal gücünün rolüne dikkat çekmiştir. Ona göre ulus hayali bir topluluktur ve hem doğası gereği sınırlı hem de egemen olarak hayal edilmiş bir yapıdır. Bahsi geçen hayal edilmiş ulusun üyeleri, ulusu oluşturan diğer üyeleri asla tanımasa ve gelecek tanışma ihtimaline sahip olmasa bile birbirlerinin zihninde bir birliktelik imgesi taşımaktadırlar (Çiçek, 2024:6). Anderson'un (1995) temel tezi, ulusların doğal değil "*hayal edilmiş*" topluluklar olduğudur. Bu durum, ilkselci yaklaşımların aksine, ulusların kadim etnik kökenlerden veya "*kan bağı*" temelli topluluklardan türemediğini, modern dönemde özellikle de 18. yüzyıldan itibaren belirli tarihsel, ekonomik ve kültürel şartların kesişiminde ortaya çıktığını öne sürmektedir (Özkırımlı, 1999: 168; Çiçek, 2024:6).

Anderson'a göre milliyetçilik ne evrensel bir ideolojiye ne de doğal bir dürtüye dayanmaktadır. Aksine, kapitalist üretim ilişkileri, matbaa teknolojisi, seküler zaman anlayışı ve yerel dillerin yükselişi gibi faktörler, ulusun hayal edilebilirliğini mümkün kılmıştır (Gellner, 1992). Burada Anderson, modernizm ile milliyetçilik arasındaki ilişkinin altını çizmektedir. Uluslar, önce hayal edilir, sonra ise somutlaşır. Bu hayal, tüm üyelerin birbirini tanımadığı ama aynı topluluğun parçası olduğuna inandığı bir psikolojik evren yaratır (Smith, 2003). Anderson, "*en küçük ulusun üyelerinin bile diğer üyelerinin çoğunu asla tanımayacak, onlarla karşılaşmayacak, belki de hiçbir şey duymayacak olmasına rağmen*", onların zihinlerinde ortak bir cemaat fikrinin yaşadığını vurgulamaktadır (Anderson, 1995: 20). Bu sayede ulusal kimlik, gerçek ve doğrudan bir temas olmaksızın geniş topraklara dağılmış milyonlarca insanda karşılıklı aidiyet duygusu yaratabilir.

Anderson, ulusun "*sınırlı*" bir hayal olduğuna da dikkat çeker. Hiçbir ulus tüm insanlığı içermez, dolayısıyla her ulus, diğer ulusların mevcudiyetini varsayarak kendi sınırlarını çizer (Anderson, 1995: 21). Bu sınırlar sadece coğrafi değildir. Dilsel, kültürel, tarihsel ve ideolojik sınırlandırmalardır. Ulus aynı zamanda "*egemen*" olarak tasavvur edilir. Bu egemenlik, eski dönemin hanedanlık, dini veya feodal yapılarına karşı geliştirilmiş modern

bir meşruiyet kaynağını ifade eder (Balakrishnan, 1996). Bu bağlamda ulus fikri, monarkın gölgesinden ve kilisenin manevi otoritesinden bağımsız, seküler ve yatay bir kardeşlik duygusuna dayanır (Foucault, 1980).

Modernist kuramların katı işlevselci ve yapısalcı bakışlarını yumuşatan Anderson, ulusu salt devlet aygıtına indirgemekten veya yalnızca ekonomik işlevlere bağlı bir yapı olarak görmeden, onu bir kültürel anlatı, bir metinsel üretim, bir “*okur cemiyeti*” olarak değerlendirmesi dikkat çekicidir (Foucault, 2003). Burada kapitalist yayıncılık ve matbaanın rolü ön plana çıkmaktadır. Gazeteler, dergiler ve edebi yayımlar; farklı coğrafyalardaki insanlara aynı gün aynı haberleri veya edebi metinleri sunarak ortak bir “*zamansallık*” ve “*mekân algısı*” yaratırlar. Bu homojenleştirilmiş mekan, zaman ve standardize edilmiş dil, ulusun zihinsel olarak “*kurulmasını*” mümkün kılmaktadır (Mitchell, 2000).

2.1. Yeni Bir Hayale Uyanmak İçin Uygun Şartların Oluşumu

Anderson, özellikle 18. yüzyılın sonlarından itibaren Batı Avrupa’da dinin toplumsal meşrulaştırıcı güç olarak gerilemesi, Latince’nin evrensel prestij dilinin zayıflaması, sekülerleşme süreçlerinin hız kazanması ve matbaanın ekonomik olarak kârlı hale gelmesiyle ulusun düşünsel zeminini hazırlayan bir dizi dönüşümden bahseder (Anderson, 1995).

Coğrafi keşifler, sömürgecilik, ticaret ağlarının genişlemesi, feodal yapının çözülmesi ve burjuvazinin yükselişi gibi yapısal faktörler, insanların dünyayı algılama biçimlerinde köklü değişimlere yol açmıştır (Gellner, 1992). Daha önce “*zamansız*” bir düzende döngüsel algılanan tarihin yerine, lineer ve homojen zaman anlayışı egemen olmuştur (Balakrishnan, 1996).

Ulusun hayali inşasında zamanın lineerleştirilmesi, ortak bir mekânsal ve zamansal biliş oluşturulmasını mümkün kılmıştır. Romanlar ve gazeteler; farklı sınıflardan insanların aynı olayları eşzamanlı olarak duymasını, farklı bölgelerde yaşayan insanların benzer hikâyeler etrafında duygusal tepkiler vermesini sağlamıştır (Castelló, 2016).

Bu süreç, milli bilinci oluşturur ve bireyleri daha geniş bir toplumsal bedenin organik parçaları olarak görmeye iter. Bu sayede birey kendisini sadece yerel kimliğinin veya dini cemaatinin bir üyesi olarak değil, aynı dili konuşan, benzer okuma alışkanlıklarına sahip, ortak bir hafızaya bağlı, belirli bir toprak parçasına aidiyet hissedilen geniş bir topluluğun parçası olarak tahayyül edebilir (Sanjaume, 2016).

2.2. İletişim İmkânları ve Ulus İnşası: Matbaanın Stratejik Rolü

Anderson, matbaa kapitalizminin önemini vurgulayarak dilin standardizasyonu ve basılı materyallerin geniş kitlelere ulaşmasının ulus inşasında kritik bir rol oynadığını öne sürer (Anderson, 1995). İletişim araçlarının gelişimi, farklı bölgeler ve topluluklar arasındaki etkileşimi artırmış; ortak simgelerin, sembollerin, mitlerin ve anlatıların dolaşımını kolaylaştırmıştır (Foucault, 1980). Bu çerçevede gazetelerin en önemli araçlardan biri olduğunu savunan Anderson, gazetelerin her sabah okurlarına “*imajlar, düşünceler, olaylar zinciri*” sunduğunu, bu sayede birbirini tanımayan insanların ortak bir ritimde “*ulusal bir sohbet*”e katıldığını dile getirir (Smith, 2003).

Bu iletişim devrimi, sadece Batı Avrupa ile sınırlı kalmayıp, Latin Amerika’dan Güneydoğu Asya’ya kadar geniş bir coğrafyada ulusal kimliklerin doğuşuna imkân tanımıştır (Chatterjee, 1993). Dilin standartlaşması, edebi kanonların oluşması, ortak bir ulusal tarih yazımının ortaya çıkması ve ulusal eğitim sistemlerinin güçlenmesi hep bu iletişim devriminin ürünü olarak görülebilir (Gellner, 1992). Dolayısıyla Anderson’un yaklaşımı, modern ulusun özünü dilsel-kültürel bir bütünleşme süreci olarak ele almaktadır. Bu bütünleşmenin arkasında ise kapitalizmin pazar mantığı ile matbaanın teknik imkanlarını görmektedir (Mitchell, 2000).

Anderson’ın teorisi, ulusal bilincin yaratılmasında kültürel faktörlerin, özellikle de basılı kapitalizm ve ortak dilin rolünü vurgulamaktadır. Anderson’ın yaklaşımı oldukça etkili olmuş, milliyetçiliğin ortaya çıkışına dair kültürel ve medya merkezli bir perspektif sunarak disiplinler arası akademisyenler arasında yankı uyandırmıştır (Çiçek, 2025:2). Matbaanın yaygınlaşmasıyla birlikte edebi eserlerin ve gazetelerin ulusal bir dil etrafında toplanması, ulus bilincinin pekişmesine katkıda bulunmuştur (Smith, 2003). Bu süreçte, yerel dillerin güçlenmesi, ulusal bir edebiyatın ortaya çıkmasına ve ulusal bilinç seviyesinin artmasına zemin hazırlamıştır. Örneğin İspanyolca gazete yayıncılığı, Latin Amerika’daki ulus inşasında merkezi bir rol oynamıştır (Chatterjee, 1993). Bu bağlamda, matbaanın rolü sadece teknik bir gelişme değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel bir dönüşümün aracı olmuştur (Hobsbawm, 1995).

2.3. Duygu, İnanç ve Ebedilik İdeası: Herkesin Ortak Hayali Artık Bir Gerçek midir?

Anderson, ulusun “*hayal edilmiş*” olduğunu vurgular. Fakat bu hayalin toplumun bilincinde ne ölçüde “*gerçek*” olarak deneyimlendiği meselesi oldukça önemlidir (Anderson, 1995). İnsanlar, ulus için savaşmayı, ölümü göze almayı, fedakârlıklarda bulunmayı yalnızca entelektüel bir tasarı nedeniyle mi yaparlar? Anderson, bilinçlerin ortak bir hayal etrafında örgütlendiğini, bu hayalin hiç de suni veya yapay görünmediğini belirtir (Smith, 2003).

Ulus, üyelerine “*kardeşlik*” duygusu sunar. Bu kardeşlik, dinin gerilediği, hanedanlıkların çöküşüyle meşruluğunu yitirdiği bir dünyada seküler bir kutsallık inşa etmenin bir yolu haline gelir (Anderson, 1995). Ölümün anlamlandırılması, geçmişin ve geleceğin ortak bir anlatıya bağlanması, meçhul asker anıtları, milli bayramlar, müzeler ve arşivler aracılığıyla ulusun ebedi bir varlık olarak kurgulanması bu hayali, somut pratiklerle destekler (Hobsbawm, 1995).

Ulus için ölmek, bu hayalin insanlar tarafından son derece “*gerçek*” bir değer olarak benimsendiğini göstermektedir (Balakrishnan, 1996). Bu noktada Anderson, milliyetçiliğin paradoksuna dikkat çeker. Milliyetçilik, büyük kuramcılarının eksikliğine rağmen çok güçlü bir itici güçtür (Anderson, 1995).

Anderson, ulus bilincinin oluşumunda duygusal bağların, kolektif inançların ve paylaşılan deneyimlerin rolünü belirtmekle birlikte, bu bağların iktidar ilişkileri ve söylemsel yapıların etkisi altında şekillendiğini de kabul eder. Ulus, bireylerin duygusal ve sembolik bağları aracılığıyla bir araya geldiği, aynı zamanda bu bağların iktidar tarafından desteklendiği ve yönlendirildiği bir toplumsal yapı olarak ortaya çıkar (Chatterjee, 1993).

2.4. Criolla Sorunsalı: Latin Amerika’da Ulusçuluğun Kökenleri

Anderson’un kuramının özgün katkılarından biri, ulusçuluğun sadece Avrupa merkezli bir fenomen değil, Latin Amerika gibi bölgelerde de farklı tarihsel koşullarda ortaya çıktığına dair hipotezidir (Chatterjee, 1993). Criollalar; İspanyol kökenli, fakat Yeni Dünya’da doğmuş, sömürgeci metropole göre ikincil statüdeki elit gruplardır. Anderson, Latin Amerika ulusçuluklarının, Avrupa’dakilerden önce ortaya çıktığını ileri sürerek, ulus inşasının tek bir jeopolitik modele indirgenemeyeceğini gösterir (Sanjaume, 2016).

Bu yaklaşım, Avrupa-merkezci milliyetçilik kuramlarına önemli bir eleştiri sunmaktadır. Criollalar, kendi konumlarını güçlendirmek, metropolden bağımsızlaşmak ve yerel halkları mobilize etmek adına “*ulusal*” düşünceyi benimsemişlerdir (Hobsbawm, 1995). Bu deneyim, ulusun sadece dil, din veya etnisite temelinde değil, aynı zamanda iktidar mücadeleleri, sömürge-idari yapılar ve ekonomik kaygılar temelinde de inşa edildiğini gösterir (Chatterjee, 1993). Bu noktada Anderson’un yaklaşımı, post-kolonyal çalışmaların eleştirel katkılarını da davet etmektedir (Chatterjee, 1993). Partha Chatterjee gibi düşünürler, sömürge sonrası milliyetçiliğin “*Avrupalı modelleri*” basitçe taklit etmediğini, tersine yerel koşullara ve direniş pratiklerine göre yeniden icat edildiğini belirtirler (Chatterjee, 1993).

Latin Amerika örneğinde, Criollalar’ın metropolün baskısından bağımsız olarak ulus tasarımı yapabilmeleri, Anderson’un teorisinin öngördüğü kültürel dinamiklerin ötesine geçmektedir (Chatterjee, 1993). Bu durum, ulus inşasının sadece kültürel unsurların değil, aynı zamanda siyasi ve ekonomik faktörlerin de etkili olduğunu göstermektedir. Anderson’un bu noktadaki esneklik ve genişleme çabası, ulus kavramının küresel ve çok yönlü doğasını daha iyi anlamak için önemlidir (Sanjaume, 2016).

3. ANDERSON’UN KURAMINA YÖNELİK ELEŞTİRİLER

Anderson’un kuramı, her ne kadar milliyetçilik çalışmalarında önemli bir yere sahip olsa da, pek çok eleştiriye maruz kalmıştır. Bu eleştiriler, kuramın hem teorik hem de ampirik yönlerine yöneliktir. Kimi eleştirmenler, Anderson’un iktidar ilişkileri, ekonomik altyapı, sınıf dinamikleri veya duygusal-psikolojik faktörlere gereken önemi vermediğini düşünür. Diğerleri de onun Latin Amerika argümanlarını tutarlı bulmaz veya dinin rolünü ihmal ettiğini savunur.

3.1. Anthony D. Smith’in Eleştirileri: Etno-Sembolist Bakış Açısı

Anthony Smith, milliyetçilik çalışmalarının önemli figürlerinden biri olup, etno-sembolist yaklaşımıyla tanınır. Smith’e göre Anderson’un “*hayali cemaatler*” kavramı ulusal kimliğin duygusal, sembolik ve tarihsel derinliğini göz ardı etmektedir. Ulusal kimlik, sadece okunan gazeteler, homojenleştirilmiş zaman anlayışı ya da

basılı dil topluluğundan ibaret değildir. Ulusların kökleri, genellikle etnik mitler, ortak atalara ilişkin inançlar, sembolik tarih yazımları, ritüeller, anıtlar ve kolektif hafızaların derin katmanlarında saklıdır (Özkırımlı, 2020).

Smith, Anderson'un "*icat edilmiş gelenek*" fikrine yakın duran yorumunun, etnisitenin milliyetçilikteki önemini yeterince kavramadığını iddia eder. Etnik bağlar, ulus inşasına önceden var olan sembolik ve duygusal malzemeyi sağlar. Bu nedenle ulusların oluşumu, sadece matbaanın teknik imkanlarıyla değil, aynı zamanda tarihsel süreçler içinde derinleşen etnik ve kültürel bağlarla da ilgilidir. Anderson'un kapitalist yayıncılığa yaptığı vurguyu anlaşılır bulsa da bunun ulus bilincinin tarihsel derinliğini açıklamakta yetersiz olduğunu belirtmektedir. Zira sadece matbaa kapitalizmi değil, yüzyıllar boyu aktarılan dini inançlar, destanlar, kolektif travmalar ve zaferler de ulusun duygusal çekirdeğini oluşturmaktadır (Smith, 2003; Smith, 2009; Smith, 2013).

3.2. Ernest Gellner, Balakrishnan ve Siyasi Süreçlerin İhmal Edilişi

Ernest Gellner, modernist milliyetçilik kuramının kurucu isimlerinden biri olarak, endüstrileşme ve zorunlu eğitim sistemlerinin ulus inşasındaki rolüne vurgu yapar. Gellner'e (1992) göre Anderson, her ne kadar matbaa kapitalizmini önemsemiş olsa da ulusun inşasında merkezi idarenin dayattığı zorunlu eğitim, standardize dil eğitimleri, ordu hizmeti ve bürokrasinin homojenleştirici etkileri üzerinde yeterince durmamıştır. Gellner, ulusların aslında endüstrileşmiş, okuryazar kitleler tarafından, devletin eğitim sistemleriyle standart bir kültürün yayılması yoluyla inşa edildiğini savunur. Bu noktada Anderson'un kuramı, devletin ve siyasi erkin proaktif rolünü gerektiği ölçüde açığa çıkaramamıştır.

Balakrishnan (1996) ise Anderson'un ulus bilincinin yükselişinde savaşların, devrimlerin ve kanlı siyasi çalkantıların kritik rolünü göz ardı ettiğini ileri sürer. Uluslar çoğu zaman barışçıl, yumuşak bir "*hayal*" etrafında değil, şiddetli çatışmalar, askeri seferberlikler, kitlesel seferberlikler, devrimler ve sömürge karşıtı mücadeleler sırasında billurlaşmıştır. Anderson'un kültürel-iletişimsel vurgusu bu şiddetli siyasi pratiği geri planda bırakmaktadır. Bu nedenle Balakrishnan, milliyetçiliğin sadece entelektüel bir inşa değil, aynı zamanda son derece maddi, kanlı ve zorlayıcı süreçlere dayandığını hatırlatır.

Bu eleştiriler, Anderson'un kültürel faktörlere verdiği önemin, ulus inşasındaki siyasi ve ekonomik dinamiklerle dengelenmesi gerektiğini göstermektedir (Gellner, 1992; Balakrishnan, 1996). Ayrıca Balakrishnan, Anderson'un ulus bilincinin oluşumunda toplumsal sınıfların ve ekonomik yapıların rolünü yeterince dikkate almadığını belirtir (Balakrishnan, 1996).

3.3. Kellas'ın Din Eleştirisi ve Dinin Milliyetçilikteki Önemi

Kellas, Anderson'un milliyetçiliği sanki dinin gerilediği bir dönemde onun boşluğunu dolduran seküler bir inanç sistemiymiş gibi yorumlamasını sorunlu bulur. Gerçekte din ve milliyetçilik çok defa el ele gitmiş, ulusal kimlikler sıklıkla dini sembol ve mitlerle yoğrulmuştur. Reform dönemlerinde veya Katolik-Protestan çatışmalarının damga vurduğu coğrafyalarda, milliyetçilik ile din arasındaki diyalektik ilişki, ulus inşasında güçlü bir etken olmuştur. Anderson'un seküler varsayımları, dinin kolektif hayal gücü üzerindeki kalıcı etkisini küçümsemektedir. Bu anlamda dini sembollerin milli bayraklara, milli marşlara, anıtlara, ulusal tatillere sızdığı gerçeği milliyetçiliğin hayali yanına derin bir mistik boyut eklemektedir. Kellas, milliyetçiliğin dini pratiklerle birlikte nasıl evrildiğini ve bu iki unsuru birbirini tamamlayan bir yapıda nasıl işlediğini detaylı bir şekilde analiz eder (Kellas, 1991).

Smith de benzer bir noktada durarak, dini kimliğin ulus kimliği için bir paradoks oluşturmadığını, aksine dini semboller ve mitlerin milli bilinci desteklediğini belirtir (Smith, 2009). Bu bağlamda din ve milliyetçilik arasındaki ilişki, Anderson'un kuramında yeterince derinlemesine ele alınmamıştır. Kellas ve Smith, Anderson'un bu konuda daha fazla detay ve derinlik kazandırması gerektiğini savunmaktadır (Kellas, 1991; Smith, 2003).

4. HAYALİ BAĞ SORUNSAI: GÜÇ İLİŞKİLERİ

Anderson'un yaklaşımının belki de en az gelişmiş yönü, iktidar ilişkilerine dair çok net bir çerçeve sunmamasıdır (Mitchell, 2000). Ulusun "*hayal edilmiş*" bir topluluk olduğu fikri kim tarafından, hangi koşullar altında ve nasıl hayal edildiği sorularını da beraberinde getirir. Bu hayalin ortaya çıkışında kimlerin söz hakkı vardır? Kimin sermayesi, kimin iletişim araçları, kimin entelektüel gücü ulusun sınırlarını çizer? Bu sorular,

Anderson'un kuramının iktidar ilişkilerini yeterince açığa çıkarıp çıkarmadığını sorgulatmaktadır (Foucault, 1980).

Donald Mitchell (2000), Anderson'un çalışmasının iktidar analizini yeterince derinleştirmedğini belirtir. Foucault'nun iktidar teorileri, bu noktada devreye girer. Foucault, iktidarın sadece yukarıdan aşağıya değil, her yöne nüfuz eden, söylem ve bilgiyle iç içe geçmiş, disipline edici ve normalleştirici bir güç olduğunu savunur (Foucault, 1980). Bu çerçevede ulus inşası da bir iktidar uygulamasıdır. Okullarda okutulan tarih kitaplarından resmi dil politikalarına; milli marşlardan anıtlara kadar sayısız söylemsel ve maddi pratik ulusun sınırlarını ve anlamlarını belirler. Bu süreçte iktidar ilişkileri ulusun kimin çıkarlarına hizmet edeceğini, hangi tarihsel anlatıların öne çıkarılıp hangilerinin bastırılacağını, hangi etnik ya da dilsel grupların “ulusun öz evlatları” sayılacağını ve kimlerin dışlanacağını tayin etmektedir (Foucault, 1980). Bu bağlamda Foucault'un iktidar ve söyleme ilişkin ortaya koyduğu süreçler ulus inşasına farklı bir perspektif kazandırmaktadır.

Michel Foucault'ya (1980) göre iktidar, bilgi üretimiyle yakından ilişkilidir. İktidar nesnelere, alanları, konuları ve özne pozisyonlarını yaratır. Bunları denetler ve şekillendirir. Bu anlamda ulus inşası da bir bilgi/iktidar stratejisidir. Ulusun dilinin standartlaşması, resmi tarih yazımı, milli sembollerin dolaşıma sokulması, müzelerin inşa edilmesi, arşivlerin düzenlenmesi ve eğitim sistemlerinin kurulması hep iktidarın söylemsel pratikleridir. Söylem, gerçekliği inşa eder, anlam yaratır. Ulusun “doğal” bir birim olduğu yanılsamasını doğallaştırır.

Foucaultcu bakış, Anderson'un “hayal edilmiş” topluluk fikrini iktidar ilişkileri bağlamında derinleştirir. Ulusun hayali, iktidar mekanizmaları aracılığıyla üretildiğini ve bu mekanizmaların ulus bilincini şekillendirdiğini gösterir (Castelló, 2016). Ulus, sadece okunan romanların, paylaşılan gazetelerin yarattığı sembolik bir cemaat değildir. Aynı zamanda devletin, bürokrasinin, eğitimin, ordunun, hukukun ve medyanın söylemsel ve maddi pratikleriyle yoğrulmuş bir iktidar formasyonudur (Foucault, 1980).

Bu bağlamda Anderson'un teorisi, ulusun bir hayal ürünü olarak ele alınmasıyla birlikte, bu sürecin iktidar ilişkileri ve söylem üretimi bağlamında daha derinlemesine analiz edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır (Castelló, 2016). Foucault, iktidarın bilgiyle sürekli eklemlendiğini ve birbirlerini karşılıklı olarak şekillendirdiğini savunur. İktidar yalnızca baskı kuran veya zorlayıcı bir mekanizma değildir; aynı zamanda bilgi üreten, belirli bilgi türlerini ön plana çıkaran ve bunları meşrulaştıran bir süreçtir. Bu bağlamda iktidar, bilgi nesnelere yaratır, onları tanımlar ve belirli bir çerçevede anlamlandırır. Bu sayede iktidar, yalnızca var olan gerçekliği yansıtmakla kalmaz, aynı zamanda onu inşa eder, sınırlarını çizer ve toplumsal algıyı yönlendirerek gerçekliğin nasıl deneyimleneceğini belirler (Foucault, 1972; Foucault, 1980). Anderson'un ulus inşası teorisi de bu bağlamda, ulusun bir söylem olarak inşa edildiğini ve iktidar ilişkilerinin bu süreci nasıl etkilediğini göstermektedir (Anderson, 1995). Bu bağlamda ulus belirli yönleriyle üretilmiş bir bilgi ve söylem nesnesi olarak görülebilir.

5. İKTİDAR VE SÖYLEM: ULUS İNŞASINDA FOUCAULT'NUN KATKILARI

Michel Foucault'nun iktidar ve söylem kavramları, ulus inşası sürecinin daha kapsamlı bir şekilde anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır. Foucault'ya göre iktidar, bilgi üretimini ve söylem inşasını kontrol eder ve şekillendirir. Bu bağlamda, ulus inşası da bir söylem inşası olarak ele alınabilir. Söylem, iktidar ilişkileri yoluyla üretilen ve toplumsal gerçekliği şekillendiren bir mekanizmadır. Anderson'un ulus inşası teorisi, Foucault'nun iktidar ve söylem analizleriyle desteklendiğinde, ulus bilincinin nasıl üretildiği, meşrulaştırıldığı ve sürdürüldüğü daha net anlaşılmaktadır (Foucault, 1980; Castelló, 2016). Bu bağlamda ulusun sınırlarının belirlenmesi, ulusal kimliğin inşası ve bu kimliğin sürdürülmesi süreçlerinde iktidarın ne derece merkezi bir rol oynadığı ortaya konulmaktadır.

5.1. Söylem ve İktidarın Dinamikleri: Modern Ulusun İnşa Laboratuvarları

Foucault, söylemin sadece dil alanıyla sınırlı olmadığını, aynı zamanda toplumsal ilişkiler ve iktidar dinamikleriyle de ilişkilendirildiğini belirtir. Söylem, iktidarın bilgi ve gerçekliği üretme süreçlerinin bir parçasıdır. Bu süreçte, söylem üretimi iktidar ilişkilerini yansıtır ve aynı zamanda onları pekiştirir (Foucault, 1980). Anderson'un ulus inşası teorisi de bu bağlamda, ulusun bir söylem olarak inşa edildiğini ve bu sürecin iktidar ilişkileriyle şekillendiğini gösterir. Bu bağlamda Modern ulus, bir laboratuvar işlevi görür. Gazeteler, kitaplar, resmi daireler, üniversiteler, müzeler ve kitle iletişim araçları bu laboratuvarın araçlarıdır (Anderson, 1995).

Bu araçlar, seçici bir hafıza inşa eder, belirli tarihsel olayları yüceltirken bazılarını siler, milli kimliği bir tür “*mutabakat*” olarak sunar. Bu mutabakat, her zaman gönüllü ve yatay bir kardeşlik duygusu mudur? Foucaultcu perspektif “*hayır*”, der. Bu mutabakat, iktidar ilişkilerinin, direnişlerin, çatışmaların, azınlıkların dışlanması veya asimilasyonun cinsiyet, sınıf ve ırk temelli hiyerarşilerin üstü kapalı biçimde yeniden üretilmesidir (Foucault, 2003). Bu noktada, Anderson'un “*hayali*” kavramı yeniden okunabilir.

Hayal etmek, sadece zihinsel bir süreç olmaktan çıkar; toplumsal iktidar ağlarının belirlediği bir çerçevede gerçekleşir. Ulus, böylece bir “*fenomenolojik*” evren olmaktan öte iktidar odaklarının projelerine cevap veren, onların gündemini, değerlerini, çıkarlarını yansıtan bir tasavvur alanıdır (Castelló, 2016). Bireyler bu alana çocukluklarından itibaren eğitim, dil, örf, âdet, tören ve semboller aracılığıyla dâhil edilir (Foucault, 1980). Bu bağlamda bireylerin çocukluklarından itibaren sembolleri ve mitleri, iktidar ve bilgi ilişkisi içerisinde şekillenen eğitim sistemi ile içselleştirir. Dolayısıyla bireylerin çocukluklarından itibaren kurdukları hayallerin anlam dünyası bu zeminde gerçekleştiği öne sürülebilir. Burada yalnızca kültürel ortamda gelişen bir hayal kadar iktidar ilişkilerinin baskılayıcı bir rolü olduğu öne sürülebilir. Diğer yandan bireyler yalnızca toplumsal hiyerarşi içerisinde iyi bir pozisyon edinebilmek amacıyla kendisini bu hayali cemaatin içinde görebilir ve onu içselleştirebilir. Burada bireylerin güç istencinin de önemli bir etken olarak öne çıktığı öne sürülebilir (Nietzsche, 1968).

Eğer artık oyunun kurallarını belirleyen, belirli bir coğrafyada inşa edilen hayali bir cemaatse, bireyler de kaçınılmaz olarak bu kurallar doğrultusunda konum almak zorunda kalır. Hayatta kalma ve toplumsal varlıklarını sürdürebilme adına, bu kurallara uyum sağlayabilecekleri stratejiler geliştirir ve kendi eylemlerini bu çerçevede yeniden inşa ederler. Böylece bireylerin edimleri, yalnızca bireysel tercihlerinin değil, aynı zamanda içinde buldukları toplumsal yapı, ortak değerler ve kurumsallaşmış normlar tarafından şekillenen bir sürecin ürünü haline gelir.

5.2. Ulus İnşasında İktidarın Rolü

Ulus inşası sürecinde iktidarın rolü, ulusun nasıl tanımlandığı, nasıl temsil edildiği ve nasıl sürdürüldüğü gibi konularda belirleyici olmaktadır. Foucault'nun iktidar analizleri, ulus inşasında iktidarın nasıl bir rol oynadığını ve bu sürecin toplumsal yapıları nasıl etkilediğini anlamak için önemlidir. Anderson'un teorisi, ulusun bir hayal ürünü olarak ele alınmasıyla birlikte, bu sürecin iktidar ilişkileri ve söylem üretimi bağlamında daha derinlemesine analiz edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır (Foucault, 2003; Castelló, 2016). Bu bağlamda Michel Foucault'ya (1980) göre iktidar, bilgi üretimiyle doğrudan ilişkilidir. İktidar bilgi üretir, belirli nesnelere, alanları ve özne pozisyonlarını şekillendirir. Bu çerçevede, ulusun inşası da bir bilgi/iktidar stratejisi olarak görülebilir. Ulusal kimliğin oluşumu, dilin standartlaştırılması, resmi tarih anlatılarının oluşturulması, milli sembollerin yaygınlaştırılması, müzelerin kurulması ve eğitim sistemlerinin inşası gibi süreçler, belirli bilgi biçimlerinin üretilmesi ve dolaşıma sokulmasıyla gerçekleşir. Söylem, yalnızca anlam yaratmakla kalmaz, aynı zamanda ulusun “doğal” ve değişmez bir varlık olduğu fikrini pekiştirerek gerçekliği de inşa eder.

Bu açıdan Foucault'nun yaklaşımı, Anderson'un “*hayal edilmiş topluluk*” kavramını iktidar ilişkileri bağlamında daha derinlemesine ele almayı mümkün kılar. Ulusal bilinç, yalnızca ortak metinler ya da simgeler aracılığıyla değil, aynı zamanda devletin bürokrasisi, eğitim politikaları, hukuk sistemi ve medya gibi bilgi üreten ve dağıtan kurumlar aracılığıyla şekillenir (Castelló, 2016).

Ulus, yalnızca insanların kendini ait hissettiği sembolik bir topluluk değil, aynı zamanda iktidarın bilgi üretimi yoluyla kurduğu ve sürekli yeniden inşa ettiği bir yapıdır (Foucault, 1980). Bu bakış açısıyla Anderson'un ulus inşası teorisi, ulusun bir söylem olarak nasıl inşa edildiğini ve iktidar ilişkilerinin bu süreci nasıl yönlendirdiğini anlamak açısından Foucault'nun bilgi-iktidar kavramıyla örtüşmektedir (Anderson, 1995; Foucault, 1980). Böylece ulus, yalnızca insanların hayal ettiği bir topluluk değil, aynı zamanda belirli bilgi biçimlerinin üretilmesi, yayılması ve kurumsallaşması yoluyla inşa edilen bir iktidar formasyonuna dönüşür.

6. SONUÇ

Bu inceleme, Benedict Anderson'un “*hayali cemaatler*” eserinde ortaya konan ulus ve milliyetçilik anlayışını çok yönlü bir perspektif içinde değerlendirmeye çalışmıştır. Anderson'un yaklaşımı, milliyetçiliği modern, tarihsel ve kültürel bir ürün olarak kavrayarak ilkselci ve etno-merkezci açıklamalara karşı çıkmakta; ulusu, basılı kapitalizmin, dilsel standardizasyonun, seküler zaman anlayışının ve iletişim ağlarının ürünü bir “*hayal*

edilmiş topluluk” olarak yeniden tanımlamaktadır (Anderson, 1995). Ancak bu kuram çeşitli açılardan eleştirilmiştir.

Anthony Smith, etno-sembolist bir bakışla milliyetçiliğin derin tarihsel ve duygusal kökenlerinin göz ardı edildiğini ileri sürerken, Gellner ve Balakrishnan, siyasi süreçlerin, savaşların, devlet politikalarının ve eğitim sistemlerinin öneminin vurgulanmamasını eleştirir (Smith, 2003; Gellner, 1992; Balakrishnan, 1996). Kellas, dinin milliyetçilikle iç içe geçmiş yapısını hatırlatır (Kellas, 1991). Sömürge sonrası perspektiflere göre ise Anderson, Batı-merkezli varsayımları yeterince problematize etmemekte, sömürge ve postkolonyal bağlamların özgülüğünü yeterince açığa çıkarmamaktadır (Chatterjee, 1993).

Foucault'nun iktidar, bilgi ve söylem analizi, Anderson'un “*hayal edilmiş*” topluluk fikrini iktidar ilişkileri bağlamında derinleştirir. Ulusun hayali inşası, söylemsel stratejiler, hafıza yönetimi, azınlıkların dışlanması, belirli tarihi olayların yüceltilmesi, sembollerin kanonlaştırılması, dilin standartlaştırılması ve bedensel disiplinler aracılığıyla gerçekleştirilir (Foucault, 1980; Foucault, 2003; Castelló, 2016). Bu açıdan bakıldığında ulus sadece okunan romanların, paylaşılan gazetelerin yarattığı sembolik bir cemaat değildir. Aynı zamanda devletin, bürokrasinin, eğitimin, ordunun, hukukun ve medyanın söylemsel ve maddi pratikleriyle yoğrulan bir iktidar formasyonudur (Foucault, 1980; Foucault, 2003).

Sonuç olarak Anderson'un “*hayali cemaatler*” kavramı, ulusun kökenleri, doğası ve işleyişi hakkındaki tartışmaları zenginleştirmektedir (Anderson, 1995). Ancak bu yaklaşım iktidar ilişkilerinin, ekonomik yapıların, sömürgecilik deneyimlerinin, dini inançların, etnik sembollerin ve toplumsal çatışmaların rolüyle harmanlandığında daha tutarlı ve kapsamlı hale gelmektedir (Foucault, 1980; Smith, 2003).

Ulusun hayali boyutu önemlidir. Ancak bu hayal ne boşlukta ne de tarafsız bir alanda oluşur. İktidar ideoloji, bilgi ve söylem ağlarının içinde, tarihsel bir üretim süreci olarak vücut bulur. Bu sebeple ulus inşa süreçlerini anlamak için onun hayali, söylemsel ve iktidara içkin doğasını çok boyutlu bir teorik bakışla ele almak kaçınılmazdır. Dolayısıyla ulusun oluşumundaki iktidar ilişkilerini serimlemek bu hayali var eden dinamiklerin daha kolay anlaşılmasını sağlayacaktır. Zira iktidar ilişkileri, ulus söyleminin inşasında belirleyici bir rol oynar. Ancak bu süreç, yalnızca söylemin oluşturulmasıyla sınırlı kalmaz. Aynı zamanda bu söylemin cemaat üyelerine yayılması ve benimsetilmesi de iktidarın etkisi altındadır. Diğer yandan cemaat üyeleri arasındaki iktidar ilişkileri ve bireylerin iktidar istenci doğrultusunda bu ilişkilerin içine girme çabası, ulus söyleminin yaygınlaşmasına katkıda bulunabilir. Böylece ulus söylemi, yalnızca belirli bir elitin yönlendirmesiyle değil, topluluk içindeki farklı güç odakları tarafından da yeniden üretilip dolaşıma sokulabilir.

YAZAR BEYANI / AUTHORS' DECLARATION:

Bu makale Araştırma ve Yayın Etiğine uygundur. Beyan edilecek herhangi bir çıkar çatışması yoktur. Araştırmanın ortaya konulmasında herhangi bir mali destek alınmamıştır. Makale yazım ve intihal/benzerlik açısından kontrol edilmiştir. Makale, “*en az iki dış hakem*” ve “*çift taraflı körleme*” yöntemi ile değerlendirilmiştir. Yazar, dergiye imzalı “*Telif Devir Formu*” belgesi göndermişlerdir. Mevcut çalışma için mevzuat gereği etik izni alınmaya ihtiyaç yoktur. Bu konuda yazarlar tarafından dergiye “*Etik İznine Gerek Olmadığına Dair Beyan Formu*” gönderilmiştir. Yazar, çalışmanın tüm bölümlerine ve aşamalarına tek başına katkıda bulunmuştur. / **This paper complies with Research and Publication Ethics, has no conflict of interest to declare, and has received no financial support. The article has been checked for spelling and plagiarism/similarity. The article was evaluated by "at least two external referees" and "double blinding" method. The author sent a signed "Copyright Transfer Form" to the journal. There is no need to obtain ethical permission for the current study as per the legislation. The "Declaration Form Regarding No Ethics Permission Required" was sent to the journal by the authors on this subject. The author contributed to all sections and stages of the study alone.**

KAYNAKLAR

- AĞCAN, Muhammed (2015), “*Humanity, Freedom and Socio-Political Community in Hege*”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, S.65(1), ss.39-78.
- AKSOY, Numan Durak ve ARSLANTAŞ, Halis Adnan (2010), “*Ulus, Ulusçuluk ve Ulus-Devlet*”, **Türklük Bilimi Araştırmaları**, S.28, ss.31–39.
- ANDERSON, Benedict (1995), **Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması** (Çev. İskender Savaşır), Metis Yayınları, İstanbul.
- BALAKRISHNAN, Gopal (1996), “*The National Imagination*”, **Mapping the Nation** (Ed. Gopal Balakrishnan), Verso Press, London (UK), ss.198-214.
- BAYRAM, Ahmet Kemal (2018), “*Foucault'nun Yöntemi: Hakikatin Söylemsel İnşasının Arkeolojisi ve Soykütüğü*”, **International Journal of Political Science and Urban Studies**, S.6(2), ss.217-230.
- BİRİNCİ, Fatih (2019), “*Ölümün Karşısında İnsan: Dehşet Yönetim Kuramı*”, **Evrım Ağacı**, 3 Ocak 2019, https://evrimagaci.org/olumun-karsisinda-insan-dehset-yonetim-kurami-7538?srsId=AfmBOor_sGXkIc9Q7cXEgy3JulTLsYem0rh8T2Cv-wMzYaPu1vMUGmDb (Erişim Tarihi: 03.08.2024).
- CASTELLÓ, Enric (2016), “*Anderson and the Media: The Strength of “Imagined Communities”*”, **Debats**, S.1(1), ss.59-63.
- CHATTERJEE, Partha (1993), **The Nation and its Fragments: Colonial and Postcolonial Histories**, Princeton University Press, Princeton (UK).
- ÇİÇEK, Ali (2024), “*Milliyetçilik Kuramları*”, **İmparatorluktan Ulus Devlete Türk Milliyetçiliği** (Ed. Şeniz Anbarlı Boztaş, Konur Alp Demir), Gazi Kitabevi, Ankara, ss.1-28.
- ÇİÇEK, Ali (2025), “*Imagined Communities and Modern Nation Building: A Comparative Analysis of Anderson and Gellner's Theories of Nationalism*”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.16(1), ss.1-12.
- ÇİL, Serdar ve AYTEKİN, Mesut (2015), “*Yeni Medya ve Demokrasi İlişkisi*”, **Yeni Medya Araştırmaları** (Ed. Mehmet Gökhan Genel), Ekin Yayınevi, Bursa, ss.105-132.
- ERAYDIN, Galip (2019), “*Ağ Toplumunda Farkındalığa Davet Eden Kitap: İletişim Gücü*”, **Etkileşim**, S.3, ss.218-233.
- FOUCAULT, Michel (1972), **The Archaeology of Knowledge and The Discourse on Language**, Pantheon Books Publisher, New York (US).
- FOUCAULT, Michel (1980), **Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977** (Ed. Colin Gordon), Pantheon Books Publisher, New York (US).
- FOUCAULT, Michel (2003), **İktidarın Gözü** (Çev. Işık Ergüden), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- FOUCAULT, Michel (2004), **Toplumunu Savunmak Gerekir** (Çev. Şahsuvar Aktaş), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- GARCIA LANDA, José Angel (2014), “*Notes on the Order of Discourse*”, **Jose Angel Garcia Landa Person Web Page** (E-Article), www.garcialanda.net (Erişim Tarihi: 03.08.2024).
- GELLNER, Ernest (1992), **Uluslar ve Ulusçuluk**, İnsan Yayınları, İstanbul.
- HOBBS, Thomas (1993), **Leviathan** (Çev. Semih Lim), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- HOBSBAWM, Eric (1995), **Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality**, Cambridge University Press, Cambridge (UK).
- KELLAS, James (1991), **The Politics of Nationalism and Ethnicity**, MacMillan Publisher, Basingstoke.
- MITCHELL, Don (2000), **Cultural Geography: A Critical Introduction**, Blackwell Press, Oxford.

- NIETZSCHE, Friedrich (1968), **The Will to Power** (Ed. Walter Kaufmann), Vintage Books Publisher, New York (US).
- NIETZSCHE, Friedrich (1998), **On the Genealogy of Morality** (Çev. Maudemarie Clark, Alan J. Swensen), Hackett Publishing Company, Cambridge (UK).
- ÖZKIRIMLI, Umut (2020), **Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış**, Doğu-Batı Yayınları, Ankara.
- SANJAUME, Marc (2016), “*Anderson and the Imagined Nation*”, **Debats**, S.1, ss.65–69.
- SMITH, Anthony(2003), **Nationalism and Modernism**, Routledge Press, London (UK).
- SMITH, Anthony (2009), **Ethno-Symbolism and Nationalism: A Cultural Approach**, Routledge Press, London (UK).
- SMITH, Anthony (2013), **Nationalism: Theory, Ideology, History**, Polity Press, Cambridge (UK).
- ŞENTÜRK, Rıdvan (2009), “*McLuhan’ın Televizyon Teorisi*”, **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.8(15), ss.17-31.
- TÜZEN, Hasan (2008), “*Postmodernizm Mitosu*”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.17, ss.145-158.
- YALÇIN, Nergiz (2017), “*Enformasyon Toplumu Bağlamında Teknolojik Distopya Üzerine Bir Çalışma: Mr. Robot Örneği*”, **Yeni Medya Elektronik Dergisi**, S.1(1), ss.93-101.

